

TWEEDE WONING IN KRIMPGEBIED

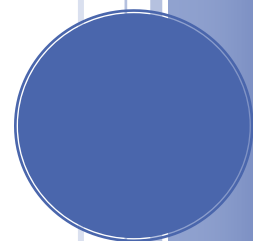
*Recreatiewoning als remedie tegen wegtrekkende voorzieningen
in Vlagtwedde*

Onderzoek naar het wegtrekken van commerciële voorzieningen in Vlagtwedde, een van de nadelen van demografische krimp, en in hoeverre dit kan worden tegengegaan door middel van toerisme door bezitters van tweede woningen.

Kernwoorden: Krimp, Oost-Groningen, voorzieningen, recreatiewoningen

Mathijs Struijk

12/06/2017

TWEEDE WONING IN KRIMPGEBIED

Recreatiewoning als remedie tegen wegtrekkende voorzieningen in Vlagtwedde

Samenvatting

Oost-Groningen, een regio gelegen in de provincie Groningen, kampt met demografische krimp. Dit heeft onder andere effect op voorzieningen. Tweede woningen zouden een oplossing kunnen zijn om de negatieve effecten van demografische krimp enigszins te compenseren. Een specifieke vorm van een tweede woning is een recreatiewoning, die in dit onderzoek belicht wordt. Vlagtwedde, een gemeente in Oost-Groningen, beschikt over ruim vierhonderd recreatiewoningen. In dit onderzoek wordt onderzocht wat de bijdrage is van deze recreatiewoningen -gebruikt als tweede woning- bij het behoud van commerciële voorzieningen in Vlagtwedde. Dit wordt gedaan door middel van het enquêteren van eigenaren van voorzieningen in Vlagtwedde. Ruim de helft van de eigenaren ervaart dat toerisme mede voor behoud van hun voorziening zorgt. Ongeveer 70% van deze eigenaren geeft aan dat toerisme van enige invloed is op hun voorzieningen. Bijna evenveel eigenaren (65%) geven aan dat zijn/haar voorziening baat heeft bij bezitters van tweede woningen. Al schat het grootste gedeelte (93%) van de eigenaren in dat het aandeel bezitters van een tweede woning niet meer dan twintig procent van de toeristen betreft.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
1. Introductie	3
1.1 Achtergrond.....	3
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Opbouw thesis	4
2. Theoretisch kader	5
2.1 Demografische krimp in Oost-Groningen	5
2.2 Tweede woning	6
2.3 Toerisme (door bezitters tweede woning) en economie	6
2.4 Voorzieningen	7
3. Conceptueel model	9
4. Methodologie.....	10
4.1 Locatie	10
4.2 Onderzoekspopulatie.....	11
4.3 Dataverzameling.....	11
4.4 Data-analyse	12
5. Resultaten.....	13
6. Conclusies	18
6.1 Conclusies onderzoek	18
6.2 Reflectie	18
7. Referenties.....	20
8. Bijlages	23
8.1 Enquête	23
8.2 Vergroting GIS-kaarten	25
8.3 Statische analyse.....	27
8.4 Toelichting	32

tweede woning kunnen zijn. Oost-Groningen beschikt over recreatiewoningen die in bezit zijn van mensen die deze woning als tweede huis gebruiken. Deze specifieke vorm van de tweede woning dient als gebruiksvorm enkel voor recreatie en kan al dan niet op een park gelegen zijn (Kenniscentrum Recreatie, 2010). Met dit onderzoek wordt getracht inzicht te krijgen in de mate waarin door nabijgelegen commerciële voorzieningen wordt geprofiteerd van deze bezitter van een tweede (recreatie-)woning. De onderzoeksvraag luidt:

Wat is de bijdrage van recreatiewoningen -gebruikt als tweede woning- bij het behoud van voorzieningen in Vlagtwedde?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden is er een aantal deelvragen opgesteld:

- Wat is demografische krimp en wat zijn oorzaken en mogelijke gevolgen?
- In hoeverre merken eigenaren van voorzieningen in Vlagtwedde dat er sprake is van daling in bevolkingsaantal?
- In hoeverre merken eigenaren van voorzieningen in Vlagtwedde dat toerisme voordelig is voor hun voorziening?
- In hoeverre zijn eigenaren van voorzieningen in Vlagtwedde van mening dat bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde een positief effect hebben op de voorzieningen?

1.3 Opbouw thesis

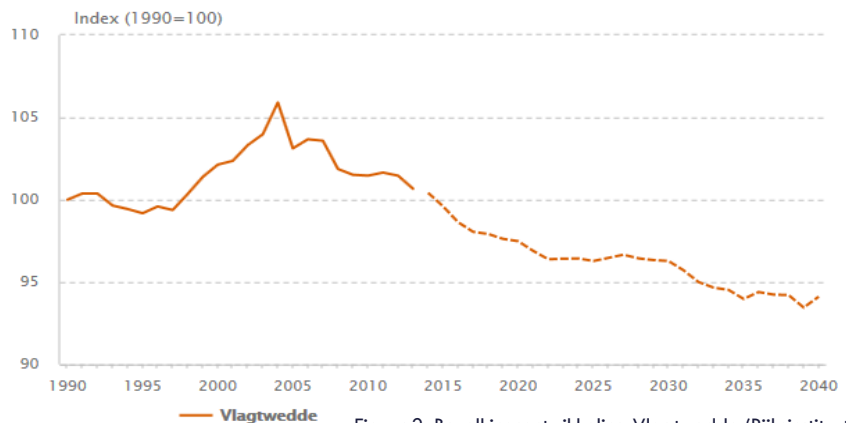
In het volgende hoofdstuk zullen begrippen en concepten met relevantie tot de hoofdvraag uit literatuur gepresenteerd worden. Er wordt een kader geschetst waarop het onderzoek gebaseerd is. In hoofdstuk drie wordt het conceptueel model gepresenteerd waarna in hoofdstuk vier de methodologie toegelicht wordt. Het hoofdstuk daarna toont de verkregen resultaten met bijbehorende data-analyse, tot slot worden conclusies gesteld.

2. Theoretisch kader

2.1 Demografische krimp in Oost-Groningen

2.1.1 Oorzaken demografische krimp in Oost-Groningen

Demografische krimp is een verzamelterm voor iedere vorm van bevolkingsafname (Van Dam, 2006). Fertiliteit, mortaliteit en migratie zijn van invloed op groei of afname van de bevolking (Hilderink, 2001). De eerste twee begrippen hebben betrekking op het geboorte- en sterftcijfer en zijn dus natuurlijke factoren. Laatstgenoemde, migratie, is moeilijk te voorspellen. Dit hangt samen met politieke, humanitaire en economische factoren (Beets, 2009). De economische factor heeft grote invloed op de demografische krimp in Oost-Groningen. Ubink (2008) geeft aan dat bewoners vertrekken uit een regio wanneer de drijvende kracht uit de lokale economie verdwenen is, zoals in Oost-Groningen. De migranten vertrekken veelal naar gebieden met meer werkgelegenheid of mogelijkheid tot de opleiding (Verwest et al., 2010). Krimpregio's als Zeeland, Limburg en Oost-Groningen contrasteren met de Randstad, waar de populatie nog groeiende is. Met name jongeren laten de krimpregio achter zich, waarmee talent, dynamiek en welvaart de regio uit trekt (Latten & Ter Steege, 2010).

Figuur 2: Bevolkingsontwikkeling Vlagtwedde (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2013)

Daly & Kitchin (2013) deden onderzoek naar Ierse krimpregio's. Volgens hen is in Ierland het 'pro-groei beleid' te diep geworteld in de planologie waardoor krimp teveel als probleem ervaren wordt. Zij pleiten voor een andere blik op demografische krimp. Volgens Daly & Kitchin (2013) dient het politieke paradigma anders te zijn. In plaats van 'gaan voor groei' zal men afname van de populatie moeten accepteren.

In Vlagtwedde zal naar verwachting de afname van de populatie zich blijven doorzetten (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2013). In figuur 2 is te zien dat het bevolkingsaantal van Vlagtwedde in 2004 zo'n vijf procent hoger lag dan in 1990. Hierna begon de bevolkingsdaling sterk in te zetten waarvan de verwachting is dat deze zich de komende decennia voort zal zetten.

2.1.2 Gevolgen demografische krimp in Oost-Groningen

Hollander (2011) deed grootschalig onderzoek naar de perceptie van de leefbaarheid van bewoners over de buurt waarin ze woonden in 38 grote steden in de Verenigde Staten. Twintig van deze steden kampten in enige mate met demografische krimp. Echter, de resultaten waren zo heterogeen dat er moeilijk conclusies getrokken konden worden uit de kijk van mensen op de met krimp kampende stad. Een aantal bewoners associeerde steden met een overvloed aan congestie en verkeer en zagen krimp als voordeel. Ook onderzoek binnen Nederland onderscheidt een aantal positieve gevolgen van krimp. Volgens Van Vliet et al. (2007) kan krimp zorgen voor verbetering van ruimtelijke kwaliteit, natuur en het woonklimaat. Ook kan men profiteren van lagere huizenprijzen doordat de vraag naar woningen daalt wegens bevolkingsafname. Echter, de dalende vraag naar vastgoed kan juist leiden tot een negatief aspect als leegstand (Van Dam, 2009). Tevens trekt veel talent en kennis uit de regio omdat men kiest voor een opleiding of werk in de Randstad. Omdat dit veelal jongeren betreft blijft een vergrijsde periferie over (Latten & Ter Steege, 2010), zie figuur 1. Het Ruimtelijk Planbureau (2006) voorziet mogelijke nadelige gevolgen voor demografische krimp op de woningmarkt, leefomgeving, regionale economie, ruimtelijk bestuur, leefbaarheid en

voorziening (extra toelichting in bijlage 8.4). Betreft laatstgenoemde stelt Thissen (2010) dat mensen mobieler zijn dan vroeger en daardoor ook buiten het dorp terecht kunnen voor sociale contacten of voorzieningen. Mensen gaan bewust in een dorp wonen wegens leefomgeving, voorzieningen hebben een kleinere invloed. Toch blijkt uit onderzoek van Van Dam et. al (2006) dat bevolkingskrimp leidt tot minder vraag naar voorzieningen als scholen, openbaar vervoer en uitgaansgelegenheden.

2.2 Tweede woning

2.2.1 Motieven bezit tweede woning

Tweede woningen zijn een belangrijk onderdeel van hedendaags toerisme en migratie. In veel landen zijn tweede woningen een essentieel onderdeel van hedendaags toerisme (Hall & Müller, 2004). Bezitters van tweede woningen zijn voornamelijk woonachtig in stedelijke gebieden. Ze reizen naar hun tweede woningen om het gebrek aan recreatieve mogelijkheden in nabijheid van de eerste woning te compenseren (Dijst et al., 2005).

Wat betreft tweede woningen is er sprake van grote verschillen tussen landen. In Scandinavië is het bezit van een tweede woning een fenomeen dat klassenverschillen overstijgt. Het is in trek sinds de jaren '30, inmiddels bezit bijna een kwart van de Zweedse huishoudens een tweede woning tegenover 2% in Nederland. In de rest van Noord-Europa, waaronder Nederland, is het vooral nog de middenklasse die een tweede woning bezit (Woods, 2005). In Nederland ligt tevens de reistijd van de eerste naar de tweede woning relatief laag in vergelijking met andere Europese landen (Dijst et al., 2005).

Volgens Hall en Müller (2004) zijn er twee eigenschappen waardoor tweede woningen zo in trek zijn: ze worden gezien als authentiek en als een representatie van het echte leven. Volgens Bell (2006) ziet men de tweede woning als een escapisme uit het urbane leven. Eerder onderzoek van Hall & Müller (2004) in Canada wees uit dat bezitters van hun tweede woning de woning inderdaad als scheiding met het urbane klimaat zagen.

2.2.2 Gevolgen lokale omgeving

Tweede woningen zijn vaak geconcentreerd qua locatie, bijvoorbeeld aan de kust, waardoor er druk op de natuur kan ontstaan (Kenniscentrum Recreatie, 2010). Aangezien het bezoek aan de tweede woning over het algemeen seizoensgebonden is, zijn de bewoners ervan slechts deels lid van de lokale gemeenschap (Hall & Müller, 2004). De bezitters van een tweede woning en de lokale gemeenschap leven vervolgens langs elkaar heen, waarbij er culturele tensie kan ontstaan doordat de urbane en rurale cultuur te verschillend van elkaar zijn (Woods, 2005).

Ook zijn er positieve gevolgen van tweede woning binnen de literatuur te onderscheiden. Gallent (2014) beschrijft juist een voordeel van het mengen van de urbane en rurale cultuur doordat dit in de toekomst voor uitwisseling van kennis of diensten kan zorgen. VROM-raad (2009) stelt dat bezitters van een tweede woning een positieve bijdrage aan de natuur kunnen leveren als zij zich samen inzetten om de kwaliteit van hun (tijdelijke) leefomgeving te verbeteren. De economische gevolgen worden besproken bij 2.3.

2.3 Toerisme (door bezitters tweede woning) en economie

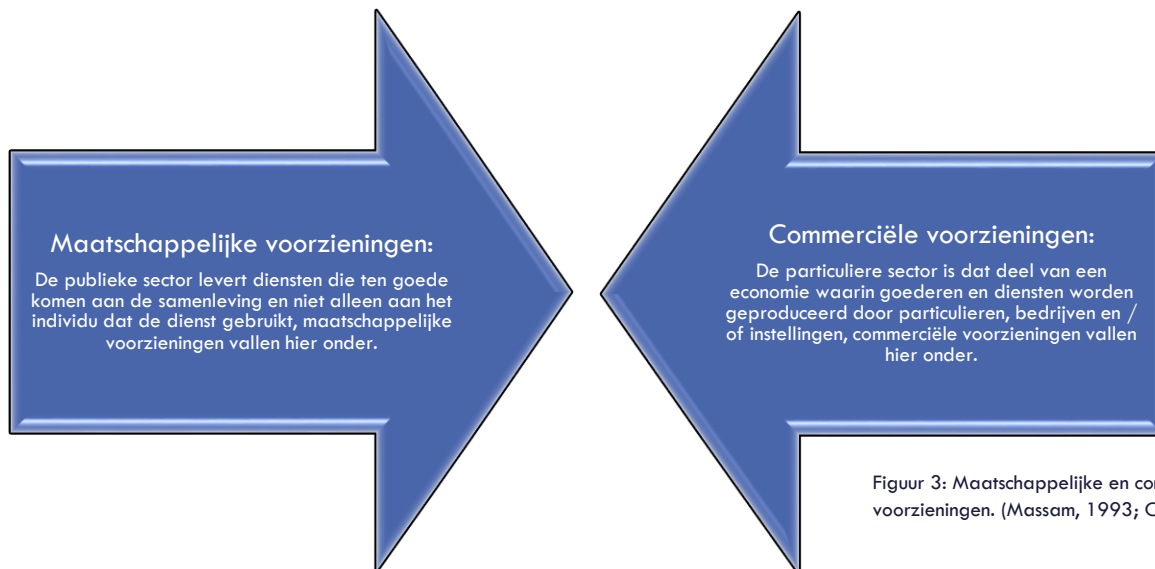
Bezitters van een tweede woning kunnen bijdragen aan potentiële economische ontwikkeling in rurale gebieden (Sievänen et al., 2007). Oorzaak is dat de bezitters van tweede woningen in Nederland doorgaans middenklassers zijn (Woods, 2005) en meer te besteden hebben dan de lokale bevolking (Hall & Müller, 2004). Voorbeelden van de positieve economische ontwikkeling zijn herwaardering van de grondwaarde, behoud van sociaal kapitaal (dat voorheen vertrok uit de regio) en behoud van lokale voorzieningen (Gallent et al., 2005). Doordat bezitters van tweede woningen belasting afdragen en geld spenderen in de lokale economie, zien gemeentes hen als een welkome doelgroep (Müller et. al, 2004). Overigens betekent het niet dat de aanwezigheid van tweede woningen perse tot meer banen leidt. Wel is het zo dat deze bijdragen aan behoud van bestaande banen. Op deze manier zijn bezitters van een tweede woning een stabiele factor in een ruraal gebied (Müller, 2000).

Er kan ook sprake zijn van negatieve economische gevolgen van tweede woningen. Een voorbeeld daarvan is de huizenmarkt. Aangezien tweede woningen in Nederland vooral in trek zijn bij de (urbane) middenklasse, kan dit voor inflatie zorgen op de woningmarkt hetgeen ten koste gaat van jonge starters en/of lage inkomens. Dit kan jonge starters ervan weerhouden dit huis als permanent verblijf aan te schaffen (Hall & Müller, 2004). Al is dit in Oost-Groningen nog weinig aan de orde aangezien verwacht wordt dat de huizenprijzen in ieder geval tot 2025 niet of nauwelijks zullen stijgen (Van den Brink, 2015). Ten tweede kunnen tweede woningen tot stijgende kosten voor gemeentes leiden die meer infrastructuur en services moeten zullen bieden (Frost, 2004). Ook bestaat het gevaar dat de bezitters van tweede woningen niet permanent op hun 'vakantieadres' verblijven, dit kan gevolgen hebben op lokale voorzieningen zoals noodgedwongen sluiting (Hall & Müller, 2004).

Müller et al. (2004) stelt dat in de meeste gevallen de uitgaven van bezitters van een tweede woning te laag zijn om de lokale economie te kunnen specialiseren in de behoeften van deze doelgroep.

2.4 Voorzieningen

In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen commerciële en maatschappelijke voorzieningen. In figuur 3 wordt uitleg verschaft in het verschil tussen deze twee. Enkel commerciële voorzieningen zijn in de datacollectie opgenomen omdat de verwachting is dat deze meer profiteren van bezitters van tweede woningen dan maatschappelijke voorzieningen. Meer daarover in 3.2.

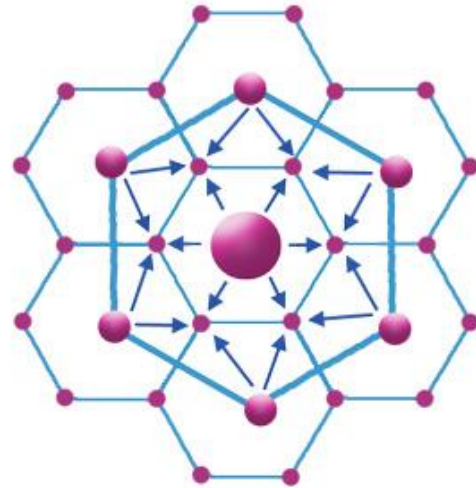
Figuur 3: Maatschappelijke en commerciële voorzieningen. (Massam, 1993; Casegrande, 2009).

Draagvlak is onlosmakelijk verbonden met voorzieningen. VGN (2008) beschrijft dit als het aantal mogelijke klanten die de voorziening kan aantrekken om gebruik van die voorziening te maken. Twee begrippen zijn hierbij van essentieel belang:

- Drempelwaarde, het minimale aantal klanten die een voorziening nodig heeft om rendabel te kunnen zijn (VGN, 2008).
- Reikwijdte, de maximale afstand die een klant wil afleggen om gebruik te maken van de voorziening (Farhan & Murray, 2006).

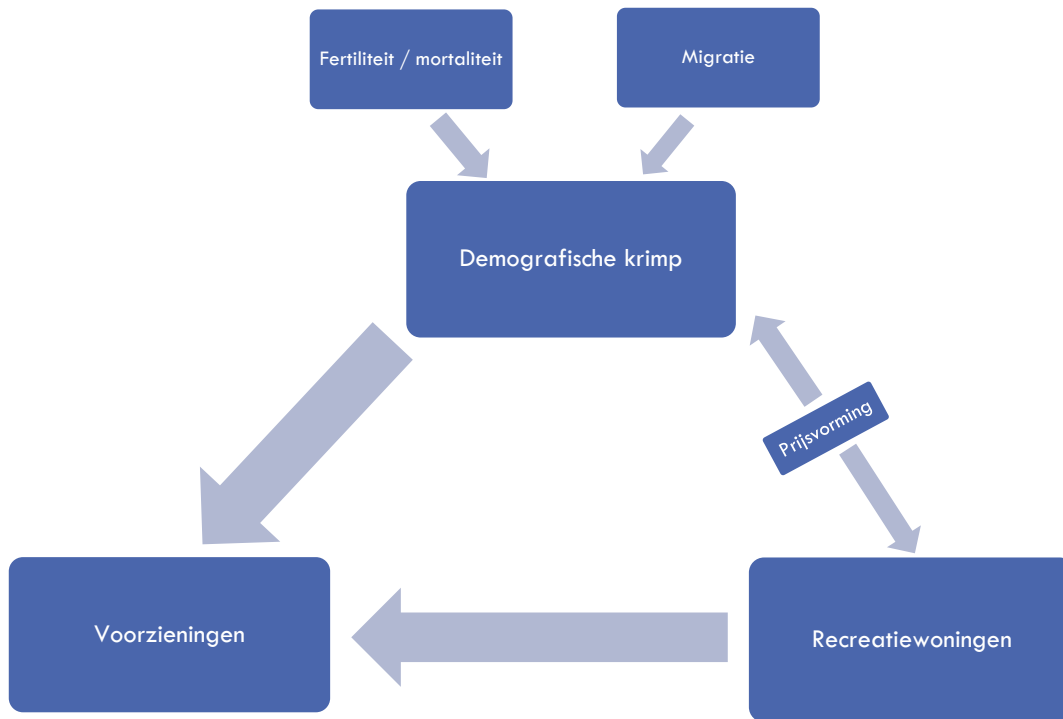
Christaller (1933) beschrijft in zijn theorie de verzorgingsfunctie voor steden. Niet elke stad kan volgens hem dezelfde voorzieningen aanbieden. Er is sprake van verschil in orde tussen verschillende steden. In figuur 3 staat een schematische weergave van deze theorie, waarbij de dikste de plaats van de hoogste orde (de C-kern) is en de dunneren stippen van een lagere orde (A- en B-kernen). Zo is de plaats Vlagtwedde qua voorzieningen van een hogere orde dan Wedde, maar van een lagere orde dan Ter Apel en in nog grotere mate Stadskanaal. In 3.1 wordt deze theorie met betrekking tot onderzoekslocatie nader toegelicht.

Kijkende naar de drempelwaarde zullen voorzieningen in een krimpregio door bevolkingsafname onder druk komen te staan, er is simpelweg een groter draagvlak nodig. Ook zijn mensen mobieler geworden waardoor zij makkelijk hun boodschappen in een grotere stad kunnen doen of kleding via internet bestellen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2008). Dit kan ten koste gaan van voorzieningen in een plaats als Vlagtwedde.

Figuur 4: Centrale-plaatsentheorie (Christaller, 1933)

3. Conceptueel model

4. Methodologie

4.1 Locatie

Dit onderzoek is toegespitst op de COROP-regio Oost-Groningen, die uit de volgende gemeentes bestaat: Bellingwedde, Menterwolde, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Veendam en Vlagtwedde (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2015). COROP is hierbij een standaardmaat die gebruikt wordt voor onderzoeken op regionaal niveau. Onder andere Planbureau voor Leefomgeving en Centraal Bureau voor de Statistiek hanteren deze COROP-indeling. In dit onderzoek zal tevens deze standaardmaat gebruikt worden, simpelweg omdat deze over veel data beschikt gezien de vele onderzoeken die zich op dit niveau hebben voorgedaan.

Met rond de 1900 recreatiewoningen heeft de provincie Groningen het laagste aantal van heel Nederland, zie figuur 5. Ruim 700 daarvan staan in de regio Oost-Groningen. Deze recreatiewoningen zijn voornamelijk geclusterd in de gemeentes Vlagtwedde, Bellingwedde en Stadskanaal (figuur 6). De resterende gemeentes hebben er vrijwel geen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011).

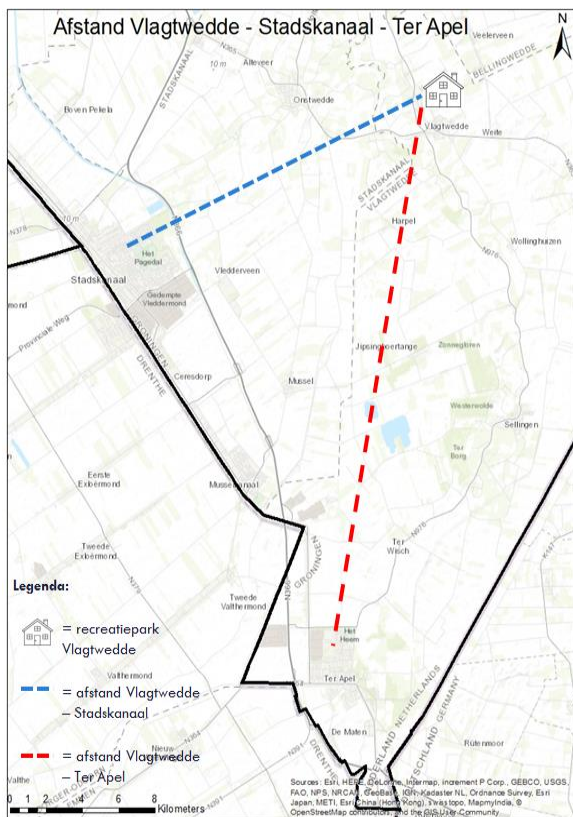
Van deze drie gemeentes heeft er enkel in de gemeente Vlagtwedde datacollectie plaatsgevonden. Deze gemeente bestaat uit de kerndorpen Bourtange, Sellingen, Ter Apel en Vlagtwedde (Gemeente Vlagtwedde, 2017). De gemeente Vlagtwedde herbergt zowel absoluut als in verhouding met de overige woningen de meeste recreatiewoningen (figuur 6). Deze recreatiewoningen worden, evenals in Bellingwedde, veelal gebruikt als tweede woning. In Stadskanaal daarentegen zijn deze woningen momenteel in gebruik door de Noorse Broeders (NRC, 2016).

Provincie	Aantal recreatiewoningen
Groningen	1.897
Friesland	8.735
Drenthe	9.186
Overijssel	8.200
Flevoland	2.358
Gelderland	16.502
Utrecht	3.635
Noord-Holland	16.411
Zuid-Holland	12.493
Zeeland	11.636
Noord-Brabant	7.369
Limburg	7.462

Figuur 5: Aantal recreatiewoningen per provincie (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011).

Regio/gemeente	Voorraad woningen	Voorraad recreatiewoningen	Verhouding recreatiewoningen / woningen
Oost-Groningen	67.490	723	1,04%
Bellingwedde	4.089	121	2,96%
Menterwolde	5.340	-	0%
Oldambt	17.968	3	0,02%
Pekela	5.485	-	0%
Stadskanaal	14.979	190	1,27%
Veendam	12.590	-	0%
Vlagtwedde	7.039	409	5,81%

Figuur 6: verhouding recreatiewoningen /woningen in COROP-gebied Oost-Groningen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011).

Figuur 7: Afstand Vlagtwedde – Stadskanaal – Ter Apel

Tevens is er aan de hand van de theorie van Christaller (1933), besproken in paragraaf 2.4, nagegaan wat de meest geschikte locatie voor datacollectie zou kunnen zijn. De recreatiewoningen in de gemeente Bellingwedde staan allen in de plaats Wedde. Deze plaats biedt nauwelijks voorzieningen en biedt dus een te kleine populatie om uitspraken over te doen. Bovendien zouden bezitters van een tweede woning in Wedde gebruik kunnen maken van de voorzieningen in kerndorp Vlagtwedde, aangezien deze in de theorie van Christaller (1993) van een hogere orde is en de afstand tussen deze twee plaatsen acht kilometer bedraagt (Google Maps, z.d.). Het grootste kerndorp binnen de gemeente Vlagtwedde is Ter Apel, deze plaats is op haar beurt van een hogere orde dan kerndorp Vlagtwedde. Voor de bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde zouden hier meer voorzieningen te vinden zijn. Echter is Ter Apel verder van Vlagtwedde verwijderd dan Stadskanaal (figuur 7 / bijlage 8.2), een stad die van een nog hogere orde is doordat het meer voorzieningen te bieden heeft. Theoretisch gezien zouden de bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde dus geneigd zijn in

Stadskanaal gebruik te maken van voorzieningen. Wat dat betreft zou ook datacollectie in deze plaats relevant zijn voor het onderzoek. Hier is niet voor gekozen omdat het in de praktijk weinig zinvol zal zijn de eigenaren van voorzieningen in Stadskanaal te benaderen. Bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde zijn namelijk een klein aandeel van het totaal aantal klanten van voorzieningen in Stadskanaal, die een groter draagvlak hebben dan voorzieningen in Vlagtwedde. Om deze reden is er voor gekozen alleen data van voorzieningen binnen de gemeente Vlagtwedde te verzamelen. Enkel de voorzieningen in kerndorp Vlagtwedde zijn daarbij onderzocht, omdat in dit kerndorp alle recreatiewoningen binnen de gemeente Vlagtwedde gehuisvest zijn.

4.2 Onderzoekspopulatie

Er is kwantitatief onderzoek in kern Vlagtwedde verricht waarbij gepoogd werd alle eigenaren van commerciële voorzieningen te enquêteren. Er is bewust gekozen om enkel commerciële voorzieningen op te nemen in het onderzoek, daar toeristen (en bezitters van een tweede woning) hier over het algemeen meer gebruik van maken dan van maatschappelijke voorzieningen.

4.3 Dataverzameling

Er is gekozen voor een klein onderzoeksgebied om zodoende de gehele populatie mee te nemen bij het data verzamelen. Een belangrijke reden voor deze keuze is het verschil tussen voorzieningen. Een café zou bijvoorbeeld veel meer baat kunnen hebben bij bezitters van tweede woningen op het nabijgelegen recreatiepark dan een autodealer. Het enquêteren van alle voorzieningen in een korte straal van de recreatiewoningen vandaan zou de meest nauwkeurige resultaten voor het onderzoek opleveren. Het aantal voorzieningen is tamelijk klein, verschillende voorzieningen worden in verschillende mate gebruikt, een deelpopulatie zou dus een bias op kunnen leveren. De enquêtes zijn enkel op papier verspreid. Vier eigenaren van voorzieningen hebben geweigerd de enquête in te vullen.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden is een enquête opgesteld bestaande uit veertien vragen, zie bijlage 8.1. De vragenlijst telt bewust niet meer dan veertien vragen. Als de enquête teveel tijd in beslag zou nemen, zou de kans bestaan dat eigenaren van voorzieningen weigerden deze in te vullen.

De enquête begint met drie pre-vragen waarbij de eigenaar van een voorziening in kerndorp Vlagtwedde het type voorziening, de branche en het jaar van opening noteert. Dit geeft inzicht in de karakteristieken van de voorziening. De verdere vragen betreffende krimp en toerisme zijn gebaseerd op een vijfpuntschaal van Likert. Dit is een evenwichtige schaal wanneer er gevraagd wordt naar bepaalde gedragingen of meningen omdat er sprake is van meerdere opties aan de eens/oneens-kant, inclusief een neutraal midden (Allen & Seaman, 2007). De vragen zijn als volgt ingedeeld:

1. Krimp. De respondenten kregen vragen over of zij zich bewust zijn van krimp, het daadwerkelijk bemerken van demografische krimp en of dit nadelig is voor zijn/haar voorziening. Bijgevoegd is een vraag waarbij de eigenaar van de voorziening aangaf of hij/zij denkt over tien jaar nog aanwezig te zijn in de betreffende plaats.
2. Toerisme. Vier vragen over toerisme in Vlagtwedde, of de respondent dat bemerkt en of het toerisme van invloed is op zijn/haar voorziening. Bij beide vragen kon een verklaring gegeven worden waarbij de respondent voorbeelden kan geven, om het onderzoek wat meer diepgang te geven. De overige twee vragen gaven inzicht in hoeverre de toeristische activiteiten voor behoud van de voorziening zorgen en of deze voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning.
3. Omzet voorziening. Er werd bij dit onderwerp gevraagd naar aantallen. Respondenten volgden hierbij een ordinale schaal waarbij er voor aantallen boven de 50% een getal kon worden ingevuld. Dit had twee redenen. Ten eerste wegens de gebruikte toetsing, ten tweede om het voor de respondent aantrekkelijker te maken om in te vullen. De verwachting was dat eigenaren van voorzieningen niet graag over omzet praten

en dus geneigd waren niets in te vullen wanneer er gevraagd werd om een getal te noemen. Door deze ordinale schaal te volgen konden zij een indicatie geven. De schaal bestond uit 0-10%, 10-25%, 25-50% en >50%. Bij het volgende onderwerp zijn de percentages opgedeeld in aantallen van tien. Bij de omzet-gerelateerde vragen is dat bewust niet gedaan. Het percentage 0-10 staat symbool voor een kleine invloed terwijl boven de 50% voor een grote invloed staat. De percentages daartussen zijn opgedeeld in groepen van 15% (10-25) en 25% (25-50). Dit is gedaan om het makkelijker te maken voor de respondent om deze vraag te beantwoorden. Het is beter voor het onderzoek om een wat grotere interval te hebben dan om helemaal geen antwoord te krijgen en dus geen data tot de beschikking te hebben.

4. Aandeel toeristen. Hier werd gevraagd naar het percentage klanten in de zomermaanden dat toerist is en hoeveel van deze toeristen bezitters van een tweede woning zijn. Er is bewust gebruik gemaakt van een ordinale schaal omdat het percentage voor sommige respondenten wellicht lastig in te schatten is. Wederom speelt de toetsing hier een rol. Indien het aandeel boven de 40% uitkomt kan men het getal noteren. In tegenstelling tot de voorgaande vraag is hier gebruik gemaakt van een meer nauwkeurige schaal, de percentages zijn opgedeeld in aantallen van tien procent. In vergelijking met omzet durven eigenaren van voorzieningen meer over het aandeel van toeristen te praten.

4.4 Data-analyse

Bij de data-analyse is gebruik gemaakt van zowel Microsoft Excel als SPSS om respectievelijk data te beschrijven en toetsen mee uit te voeren. Met behulp van beschrijvende statistiek zijn frequentietabellen opgesteld. Ook is er toetsende statistiek uitgevoerd om verbanden te ontdekken, de hierbij gebruikte toetsen zijn Mann-Whitney en Spearman. Hier wordt in hoofdstuk 5 nader op ingegaan.

5. Resultaten

Voor of na 2004 aanwezig

Zoals in paragraaf 2.1 staat beschreven groeide de bevolking van Vlagtwedde tot 2004. Hierna zette de krimp zich in. De voorzieningen zijn allereerst ingedeeld in twee groepen op basis van jaar van vestiging in Vlagtwedde. Uit figuur 8 blijkt dat de groep die zich na 2004 gevestigd had bijna net zo groot is als de groep die al voor 2004 aanwezig was in Vlagtwedde.

Voorziening gevestigd in Vlagtwedde voor 2004:	Frequentie	Percentage	Valide percentage
Nee	14	42,4	48,3
Ja	15	45,5	51,7
Totaal	29	87,9	100
Niet ingevuld	4	12,1	

Figuur 8: Voorziening aanwezig in Vlagtwedde voor 2004:

In bijlage 8.1 staat de enquête vermeld met de stellingen waarbij de eigenaren van voorzieningen aangaven wat het meest op hen van toepassing is. Om na te gaan of er sprake is van een significant verschil in de antwoorden op stellingen door eigenaren van voorzieningen is de Mann-Whitney toets uitgevoerd. Er is namelijk sprake van een klein aantal cases, de afhankelijke variabele is van ordinaal meetniveau, terwijl er twee onafhankelijke groepen (gevestigd in Vlagtwedde voor of na 2004) zijn. De stellingen gebruikt voor deze toets zijn 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9 en 10, nummering met bijbehorende stelling wordt genoemd in bijlage 8.1. Uit de resultaten van deze toets (zie figuur 9 en bijlage 8.3) blijkt dat er bij geen enkele stelling sprake is van een significant verschil tussen beide groepen. Dit betekent bijvoorbeeld dat eigenaren van voorziening gevestigd vóór 2004 zich niet significant bewuster zijn van demografische krimp in Vlagtwedde dan eigenaren van voorzieningen die zich na 2004 in Vlagtwedde gevestigd hadden.

	Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.	Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.	De bevolkingskrimp is nadelig voor mijn voorziening.	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.
P-waarde	0,534	0,149	0,204	0,392
	Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.
P-waarde	0,273	0,964	0,403	0,457

Figuur 9: P-waardes Mann-Whitney toets

Krimp

<i>Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.</i>	Frequentie	Percentage	<i>Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.</i>	Frequentie	Percentage (zonder missing)
Helemaal niet	4	12,1		1	3,1
Nauwelijks	9	27,3		12	37,5
Neutraal	3	9,1		7	21,9
Enigszins	17	51,5		11	34,4
Erg	0	0		1	3,1
Totaal	33	100		32	100

<i>De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.</i>	Frequentie	Percentage	<i>Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is</i>	Frequentie	Percentage
Helemaal niet	4	12,1		1	3
Nauwelijks	4	12,1		1	3
Neutraal	11	33,3		5	15,2
Enigszins	11	33,3		8	24,2
Erg	3	9,1		18	54,5
Totaal	33	100		33	100

Figuur 10: Tabellen krimp

In figuur 10 zijn frequentietabellen betreffende demografische krimp in Vlagtwedde opgesteld. Zeventien eigenaren van voorzieningen gaven aan zich enigszins bewust te zijn van Vlagtwedde als krimpregio, terwijl er twaalf eigenaren waren die aangaven enigszins of erg iets van bevolkingskrimp in Vlagtwedde te merken. Ruim 42 procent van de eigenaren van voorzieningen in Vlagtwedde ziet bevolkingskrimp als nadelig voor de voorziening. Dit is in lijn met het onderzoek van Van Dam et al. (2006) waaruit bleek dat demografische krimp tot minder vraag naar voorzieningen kan leiden. Toch is ruim de helft erg overtuigd dat zijn/haar voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig zal zijn. De eigenaar die 'helemaal niet' aangaf bij de vraag of de voorziening over tien jaar nog aanwezig is in Vlagtwedde voegde eraan toe dat dat los stond van de bevolkingskrimp.

Met betrekking tot krimp is er tevens gebruik gemaakt van toetsende statistiek. Wegens het kleine aantal respondenten en het ordinale meetniveau is er gebruikt gemaakt van de Spearman toets. De statistische nulhypothese hier is dat de rangcorrelatie in de populatie nul is: $H_0: \rho_S = 0$. De uitslagen hiervan staan beschreven in bijlage 8.3. Hieruit valt significante rangcorrelatie ($r_S=0,756$, $p < 0,01$) waar te nemen tussen eigenaren van voorzieningen die daadwerkelijk merken dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde en of deze bevolkingskrimp nadelig is voor hun voorziening. Het verband is sterk en positief. De eigenaren die duidelijk merken dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde merken tevens dat deze bevolkingskrimp nadelig is voor hun voorziening.

Toerisme

<i>Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.</i>	Frequentie	Percentage	<i>Toerisme is van invloed op mijn voorziening</i>	Frequentie	Percentage
Helemaal niet	1	3			
Nauwelijs	3	9,1		2	6,1
Neutraal	1	3		2	6,1
Enigszins	15	45,5		6	18,2
Erg	13	39,4		16	48,5
Totaal	33	100		33	100
<i>Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde</i>	Frequentie	Percentage	<i>Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde</i>	Frequentie	Percentage
Helemaal niet	4	12,1		3	9,1
Nauwelijs	5	15,2		4	12,1
Neutraal	6	18,2		5	15,2
Enigszins	13	39,4		17	51,5
Erg	5	15,2		4	12,1
Totaal	33	100		33	100

Figuur 11: Tabellen toerisme

Zoals af te lezen in figuur 11 ziet het overgrote deel van de eigenaren van de voorzieningen Vlagtwedde als een toeristische regio. Hier werden verklaringen voor gegeven zoals de aanwezigheid van vestiging Bourtange, de natuur, de vele fietspaden en de goede bereikbaarheid met Duitsland. Ongeveer 70% van de eigenaren van een voorziening in Vlagtwedde denkt dat toerisme van enige invloed is op hun voorziening. Hiervoor werden verklaringen gegeven als: "In de zomer verkopen wij veel bootjes en zwembadjes voor op de camping", "Wisselend weer is fantastisch voor ons. Toeristen komen met zomerkleding en moeten opeens een regenjas kopen, of hebben slechts dikke truien bij zich en schaffen shirtjes aan", "Niet iedereen kan zijn eigen fiets meenemen op vakantie, die komen hier een fiets huren" en "Wij zijn gevestigd op een vakantiepark". Een eigenaar van een voorziening die juist merkt dat toerisme weinig invloed heeft op zijn/haar voorziening gaf aan dat de branche waarin de voorziening verkeert nauwelijks impulsaankopen oplevert. Met achttien eigenaren geeft meer dan de helft aan dat toeristische activiteiten in bepaalde mate (erg of enigszins) mede voor behoud van hun voorziening zorgen. Gallent et. al (2005) stelde dat tweede woningen voor behoud van lokale voorzieningen kunnen zorgen. Bijna 65% van de eigenaren van voorzieningen geeft dan ook aan dat hun voorziening enigszins of erg baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde (figuur 11).

Om verbanden te herkennen is ook hier een Spearman toets uitgevoerd. Significante uitkomsten met betrekking tot toerisme zijn hieronder opgesomd. Verdere toelichting wordt weergegeven in bijlage 8.3.

- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die aangeven dat toerisme van invloed is op hun voorziening en respondenten die menen dat hun voorziening nog over tien jaar in Vlagtwedde aanwezig is. Het verband is zwak en positief.
- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die merken dat Vlagtwedde een toeristische regio is en respondenten die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening. Het verband is redelijk en positief.
- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening en respondenten die aangeven dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde. Het verband is zwak en positief.
- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die menen dat toeristische activiteiten mede zorgen voor behoud van hun voorziening in Vlagtwedde en respondenten die aangeven dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde. Het verband is redelijk en positief.

- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die menen dat toeristische activiteiten mede zorgen voor behoud van hun voorziening in Vlagtwedde en respondenten die aangeven dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde. Het verband is redelijk en positief.
- Er is een significante rangcorrelatie tussen de respondenten die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening en respondenten die aangeven dat deze toeristische activiteiten mede zorgen voor behoud van hun voorziening. Het verband is sterk en positief.

Laatstgenoemde is een sterk verband ($rS=0,688$, $p < 0,01$). Eigenaren van voorzieningen die aangeven dat toerisme van invloed is op hun voorziening menen dat deze toeristische activiteiten mede voor behoud van hun voorziening zorgen.

Horeca	Speciaalzaak	Recreatie	Vervoersmiddelen	Detailhandel	Overig
Pannenkoekenboerderij	Ambulante vishandel	Vakantiepark	Autobedrijf (2)	Tuinwinkel (2)	Installatiebedrijf
Snackbar	Lijstenmakerij	Zwembad	Fietsenwinkel	Kapsalon (2)	
Pizzeria	Bakkerij			Supermarkt (2)	
Restaurant	Slijterij			Catering	
Cafeteria	Metworstenspecialist			Speelgoedwinkel	
Café/discotheek				Huishoudwinkel	
				Opticien	
				Doe-het-zelf-winkel	
				Drogisterij	
				Kledingzaak	
				Bloemenzaak	
				Juwelier	
				Dierenspecialzaak	

Figuur 12: Typen voorzieningen

Omzet voorziening

Om verschillen in voorzieningen betreft omzet te zien, zijn de voorzieningen naar eigen inzicht opgedeeld in typen (weergegeven in figuur 12).

Op basis van de typen voorzieningen wordt geen toetsende statistiek uitgevoerd, het aantal cases per branche is te klein om er conclusies uit te trekken. Wel kan er beschrijvende statistiek toegepast worden om enigszins een beeld te krijgen van mogelijke verschillen tussen groepen, gepresenteerd in figuur 13 (volgende pagina). Hieruit blijkt dat branches zoals horeca en recreatie profiteren van toerisme in de zomermaanden. Alle vijf de horecabedrijven geven aan dat hun omzet in de zomermaanden minstens tien procent hoger ligt dan de resterende maanden.

Wel is er toetsende statistiek gebruikt zonder naar de typen voorzieningen te kijken, maar de gehele steekproef mee te nemen. Wederom is er gebruikt gemaakt van de Spearman toets. Hieruit blijkt dat er sprake is van een significante rangcorrelatie, $rS=0,768$, $p < 0,01$, tussen de mate waarin respondenten aangeven hoeveel procent de omzet van hun voorziening in de zomermaanden hoger ligt dan in de rest van het jaar en de mate waarin zij menen dat toeristen voor een bepaalde omzetstijging zorgen. Het verband is sterk en positief. Hoe hoger de omzet in de zomermaanden ligt ten opzichte van de resterende maanden, hoe hoger is de omzetstijging door toeristen. Dit is te verklaren doordat het met name toeristen zijn die zorgen voor de omzetstijging in de zomer. Het is niet zozeer de lokale bevolking die in de zomermaanden significant meer besteed.

De omzet van mijn voorziening ligt in de zomermaanden ...% boven het gemiddelde van de resterende maanden.

Type voorziening	0-10	10-25	25-50	>50	Totaal
Horeca	0	2	3	0	5
Speciaalzaak	1	4	0	0	5
Recreatie	0	0	1	0	1
Vervoersmiddelen	2	0	0	1	3
Detailhandel	9	3	2	1	15
Overig	1	0	0	0	1
Totaal	13	9	6	2	30

Toeristen zorgen in de zomer voor een omzetstijging van ...%

Type voorziening	0-10	10-25	25-50	>50	Totaal
Horeca	0	3	2	0	5
Speciaalzaak	2	3	0	0	5
Recreatie	0	0	0	1	1
Vervoersmiddelen	2	1	0	0	3
Detailhandel	9	4	1	0	14
Totaal	13	11	3	1	28

Figuur 13: Tabellen omzet

Aandeel toeristen

In figuur 14 is gepresenteerd hoeveel procent van de klanten in de zomermaanden van de voorzieningen in Vlagtwedde naar schatting toerist is. Bijna 37,5 procent van de eigenaren van voorzieningen in de detailhandel geeft aan dat meer dan twintig procent van de klanten in de zomermaanden toerist is, echter geven negen van de veertien respondenten daarbij aan dat de omzetstijging door toeristen niet hoger dan tien procent is. Nagenoeg alle eigenaren van voorzieningen geven aan dat het aantal toeristen dat een bewoner is van een tweede woning in Vlagtwedde minder dan twintig procent betreft. Dit lijkt de stelling van Müller et al. (2004) te bevestigen dat in de meeste gevallen de extra inkomsten door bezitters van een tweede woning te laag zijn om de lokale economie te kunnen specialiseren in de behoeften van deze doelgroep. Er is sprake van één uitschieter, waarbij de eigenaar spreekt van een percentage van 75%.

Van mijn klanten in de zomermaanden is naar schatting ...% toerist.

Type voorziening	0-10	10-20	20-30	30-40	>40	Totaal
Horeca	0	1	2	2	0	5
Speciaalzaak	4	1	0	0	0	5
Recreatie	0	0	0	0	1	1
Vervoersmiddelen	3	0	0	0	0	3
Detailhandel	6	4	6	0	0	16
Overig	1	0	0	0	0	1
Totaal	14	6	8	2	1	31

Van het aantal toeristen die gebruik maken van mijn voorziening is naar schatting ...% een bezitter van een tweede woning in Vlagtwedde.

Type voorziening	0-10	10-20	20-30	30-40	>40	Totaal
Horeca	2	3	0	0	0	5
Speciaalzaak	5	0	0	0	0	5
Recreatie	1	0	0	0	0	0
Vervoersmiddelen	3	0	0	0	0	3
Detailhandel	10	3	0	1	1	15
Overig	1	0	0	0	0	1
Totaal	22	6	0	1	1	30

Figuur 14: Tabellen aandeel toeristen

6. Conclusies

6.1 Conclusies onderzoek

Hoewel de bevolking van Vlagtwedde van 1990 tot 2004 nog enigszins groeide is de populatie sindsdien dalende (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu 2013). De voorzieningen zijn daarom in twee groepen ingedeeld: voor of na 2004 gevestigd in Vlagtwedde. Echter, er zijn geen significante verschillen waargenomen tussen de twee groepen.

Betreft de krimpsituatie in Vlagtwedde zijn de meningen verdeeld. Twaalf eigenaren van voorzieningen geven aan in enige mate (enigszins of erg) iets van krimp te merken. Ongeveer evenveel respondenten zeggen nauwelijks tot niets van demografische krimp in Vlagtwedde te merken. Van Dam et al. (2006) stelt dat krimp tot minder vraag naar voorzieningen kan leiden. Met veertien eigenaren van voorzieningen geeft bijna de helft van de respondenten aan dat de bevolkingskrimp nadelig is voor hun voorziening.

Bijna 85% van de eigenaren van een voorziening in Vlagtwedde ziet de plaats enigszins of erg als een toeristische regio. Tevens geeft ongeveer 70% van de respondenten aan dat toerisme van enige invloed is op hun voorziening. Dit zou het nadelige effect van de bevolkingskrimp kunnen compenseren. Sterker nog, met achttien voorzieningen geeft meer dan de helft aan dat toerisme mede voor behoud van hun voorziening in Vlagtwedde zorgt, zoals eerder gesteld door Gallent et al. (2005). Dertien eigenaren van voorzieningen zeggen dat het toerisme voor een omzetting van maximaal tien procent zorgt, elf respondenten houden het op 10-25%, terwijl er vier zijn die denken dat het een grotere omzetting voor hun voorziening meebrengt. Een daarvan geeft zelfs aan dat dit meer dan vijftig procent is. Hieruit blijkt dat de toeristische activiteiten in Vlagtwedde een positief economisch effect kunnen hebben op de lokale voorzieningen.

Volgens Gallent et al. (2005) kunnen bezitters van een tweede woning voor behoud van lokale voorzieningen zorgen. Bijna 65% van de respondenten geeft aan dat hun voorziening enigszins of erg baat heeft bij bezitters van een tweede woning. Het overgrote deel van de eigenaren van voorzieningen (ruim 93%) geeft aan dat minder dan twintig procent van de toeristen die gebruik maakt van hun voorziening een bezitter van een tweede woning is. Dit lijkt de stelling van Müller et al. (2004) te bevestigen dat in de meeste gevallen de extra inkomsten door bezitters van een tweede woning te laag zijn om de lokale economie te kunnen specialiseren in de behoeften van deze doelgroep.

Ook is er uit statistische analyse een aantal sterke verbanden waar te nemen. Respondenten die merken dat er sprake is van demografische krimp in Vlagtwedde zien krimp als iets nadeligs voor hun voorziening. Tevens geldt dat, als in hogere mate wordt aangegeven dat toerisme van invloed op zijn/haar voorziening, het ook in hogere mate wordt aangegeven dat deze toeristische activiteiten zorgen voor behoud van hun voorziening. Tot slot is de zomerse omzetting van veel voorzieningen voornamelijk op het conto van toerisme te schrijven.

6.2 Reflectie

In deze paragraaf reflecteer ik op mijn eigen vaardigheden die ik gedurende de onderzoeksperiode heb toegepast. Ook zal het onderzoek kritisch belicht worden met verdieping van sterke en zwakke punten.

Bewust heb ik gekozen voor een kleine onderzoeksgroep. Op deze manier kon ik erg nauwkeurig de situatie in Vlagtwedde analyseren om zo de uitkomsten zo betrouwbaar mogelijk te presenteren. Nagenoeg de gehele onderzoekspopulatie is in de steekproef aan bod gekomen wat een sterk beeld van de invloed van tweede woningen op commerciële voorzieningen in Vlagtwedde heeft opgeleverd. Nadelig gevolg van het kleine aantal cases is de niet-normale verdeling, en dus een gering aantal mogelijke statistische toetsen.

Een ander sterk punt van het onderzoek is de manier van enquêteren. Bij voorbaat is nauwkeurig gekeken naar wie ik moest benaderen waardoor ik gericht te werk kon gaan om op deze wijze betrouwbare resultaten te verkrijgen. Door de vragenlijsten persoonlijk af te nemen in plaats van digitaal was er ruimte voor aanvullingen van eigenaren van voorzieningen wat zorgde voor een stukje kwalitatieve verdieping.

Ook ben ik er in geslaagd om dit onderzoek te koppelen aan de theorie van Christaller, die niet alleen zeer relevant is maar ook op de opleiding veelal aan bod is gekomen. Om een zo duidelijk mogelijk beeld van tweede woningen in krimpgebieden te krijgen is zowel Nederlandse als internationale literatuur gebruikt. Bewust heb ik zoveel mogelijk recente literatuur gebruikt, om aan te sluiten bij hedendaagse trends als demografische krimp en tweede woningen.

Wat bij een volgend onderzoek verbeterd kan worden is het feit dat de onderzoeksvraag pas in een laat stadium geformuleerd werd waardoor er veel tijd verloren is gegaan. Wanneer dit eerder gebeurd zou zijn had ik me eerder kunnen focussen op de uitvoering van het onderzoek.

7. Referenties

- Allen, I. E. & Seaman, A. D. (2007). Likert scale and data analyses. *Quality Progress*, 40 (7), (64-65).
- Beets, G. (2009). Demografische ontwikkelingen in de wereld en Europa. In N. van Nimwegen, & L. Heering (Eds.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009; Van groei naar krimp, een demografische omslag in beeld* (pp. 27-58). Amsterdam: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Bell, D (2006). Variations on the rural idyll. In Cloke, P., Terry, M. and Mooney, P. (Red.), *Handbook of Rural Studies*. (pp 149-155). London: Sage.
- Bijl, R. (2009). Sociale samenhang en bevolkingskrimp. In N. Nimwegen van, & L. Heering (Eds.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009* (pp. 189-204). Amsterdam: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Brink, H. van den (2015). *Dynamiek in de steden, stilte aan de randen van het land: De regionale huizenmarkten tot 2025*. April 2015. Amsterdam: ING Economisch Bureau.
- Casagrande, R. (2009) Managing Private Vs Public Facilities, What's the difference? *The Commercial Real Estate Network*, december 2009: 46-48.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Woningbouw; voorraadmutaties, regio, 1988 – 2011*. Geraadpleegd op 3 maart 2017 via <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=7413&D1=47&D2=5-16&D3=I&VW=T>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Indeling van Nederland in 40 COROP-gebieden*. Geraadpleegd op 3 maart 2017 via https://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/C30CE8F8-D511-4072-A8A3-C2A486C7A063/0/CBS_009151_Coropgebieden_2015.pdf
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Daly, G. & Kitchin, R. (2013) Shrink smarter? Planning for spatial selectivity in population growth in Ireland. *Administration*, 60 (3), 159-186.
- Dam van, F. (2009). Ruimtelijke gevolgen. In N. Nimwegen van, & L. Heering (Eds.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009; Van groei naar krimp, een demografische omslag* (pp. 87-113). Amsterdam: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Dam van, F., de Groot, C., & Verwest, F. (2006). *Krimp en ruimte; Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Rotterdam: NAI Uitgevers/ Ruimtelijk Planbureau..
- Dam van, F., de Groot, C., & Verwest, F. (2007). Groei, krimp en ruimte. *Demos*, 23, 1-5.

Dijst, M., Lanzendorf, M., Barendregt, A. and Smit, L. (2005). Second homes in Germany and the Netherlands: ownership and travel impact explained. *Journal of Economic and Social Geography*, 96(2), 139-152.

Farhan, B. & A.T. Murray (2006), Distance decay and coverage in facility location planning. *In The Annals of Regional Science*, Vol. 40(2), pp. 279-295

Farstad, M & Rye, F.J. (2013). Second home owners, locals and their perspectives on rural development. *Journal of Rural Studies*, 30 (volume April), 41-51.

Frost, W. (2004). A hidden giant: Second homes and coastal tourism in south-eastern Australia. Melbourne: Monash University.

Gaag, N. van der, Wissen, L. van, & Imhoff, E. van (1999, August). Regional Population Growth or Loss: What Makes the Difference? *DEMOS (Special Issue European Population Conference 1999)* ,p/p.

Gallent, N., Mace, A. & Tewdwr-Jones, M. (2005). *Second Homes: European Perspectives and UK Policies*. Londen: Ashgate.

Gallent, N. (2014). The Social Value of Second Homes in Rural Communities. *Housing, Theory and Society*, 31(2), 174-191

Gemeente Vlagtwedde (2016). *Over Vlagtwedde*. Geraadpleegd op 24 mei 2017 via <https://www.vlagtwedde.nl/Over-de-gemeente/Over-Vlagtwedde/>

Google (z.d.). [Google Maps routebeschrijving Weddermeer naar Vlagtwedde]. Geraadpleegd op 8 juni 2017 via <https://goo.gl/maps/UKZnZKnE2d12>

Hall, M. & Müller, D. (2004). *Tourism, Mobility, and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground*. Ontario: Channel View Publications.

Hollander, J (2011). Can a City Successfully Shrink? Evidence from Survey Data on Neighborhood Quality. *Urban Affairs Review*, 47(1), 129-141.

Kenniscentrum Recreatie (2010). *Tweede Woningen, kans voor krimpgebieden?* Den Haag: Kenniscentrum Recreatie.

Latten, J., & ter Steege, D. (2010). Met twee snelheden de toekomst tegemoet. *S+RO* , 18-23.

Luttik, J. (2000). The value of trees, water and open space as reflected by house prices in the Netherlands. *Landscape and Urban Planning*, 48(3/4), 161-167.

Massam, B.H. (1993), *The right place: shared responsibility and the location of public facilities*. Longman Scientific & Technical: Essex

Müller, D. (2000). Second home tourism and sustainable development in north European peripheries. *Department of Social and Economic Geography*, Umeå: Umeå University.

Müller, D., Hall, C. & Keen, D. (2004). Second home tourism impact, planning and management. *Tourism, Mobility and Second Homes: Between Elite Landscapes and Common Ground*. Bristol: Channel View.

NRC (2016). *Gij zult werken, werken, werken*. Geraadpleegd op 6 juni 2017 via:
<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/10/28/gij-zult-werken-werken-werken-a1528701>

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2013). *Gemeentelijk gezondheidsprofiel Vlagtwedde*. Geraadpleegd op 24 mei 2017 via:
http://www.rivm.nl/media/profielen/profile_48_Vlagtwedde_demografie.html

Sievänen, T., Pouta, E. & Neuvonen, M. (2007). Recreational home users: Potential clients for countryside tourism? *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(3), 224–43.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2006). *Thuis op het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sociaal Cultureel Planbureau (2008). *Overgebleven dorpsleven*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau

Ubink, M. (2008). Planningsstrategieën in krimpende steden. *Rooilijn*, 41, 90-97.

Veer ter, M., Boschman, S., Verwest, F. (2010). De krimpregio's van de toekomst; Regionale demografische ontwikkelingen tot 2040, omslag van groei naar krimp. *Demos*, 5-8..

Verwest, F., & Van Dam, F. (2010, december). Demografische krimp en regionale economie. *Rooilijn*, 43, pp. 508-513.

VNG (2008). *Spoorboekje maatschappelijke voorzieningen, in uw gemeente, kern of wijk*. Den Haag: VNH

Visser, P., Dam, van F., and Hooimeijer, P. (2008). Residential environment and spatial variation in house prices in the Netherlands. *Journal of Economic and Social Geography*, 99(3), 348-360.

Vliet van, M., Blauwbroek, J., Mertens, L., Moes, W. (2007). *Gebiedsontwikkeling voor de domeinen Ruimte en Wonen; Drie verbindende thema's: Kracht door Krimp, Stand en Land en Betere Buurt*. Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek. Den Haag: RMNO.

VROM-raad (2009). *Wonen in ruimte en tijd*. Den Haag: VROM-raad.

Woods, M. (2005). *Rural Geography*. London: SAGE Publications Ltd.

8. Bijlages

8.1 Enquête

ENQUETE VOORZIENINGEN IN VLAGTWEDDE

Voor mijn scriptie van mijn Bacheloropleiding Sociale Geografie en Planologie doe ik onderzoek naar de invloed van recreatiewoningen op behoud van voorzieningen in een krimpregio. U zou mij zeer helpen deze enquête in te vullen, het invullen van de enquête neemt ongeveer vijf minuten in beslag. Bij voorbaat dank!

Type voorziening (zwembad, supermarkt, kapsalon etc.):
Branche:
Voorziening in Vlagtwedde sinds...:

In hoeverre zijn onderstaande stellingen op u van toepassing? Zet een kruisje in het juiste vakje.

Krimp					
	Helemaal niet	Nauwelijks	Neutraal	Enigszins	Erg
1. Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.					
2. Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.					
3. De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.					
4. Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.					

Toerisme (door bezitters recreatiewoningen) in Vlagtwedde					
	Helemaal niet	Nauwelijks	Neutraal	Enigszins	Erg
5. Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.					
6. Verklaar bovenstaand antwoord:					
7. Toerisme is van invloed op mijn voorziening.					
8. Verklaar bovenstaand antwoord:					
9. Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.					
10. Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.					

Zet een kruisje in het vakje met het bijbehorende percentage die volgens u van toepassing is op de stelling.

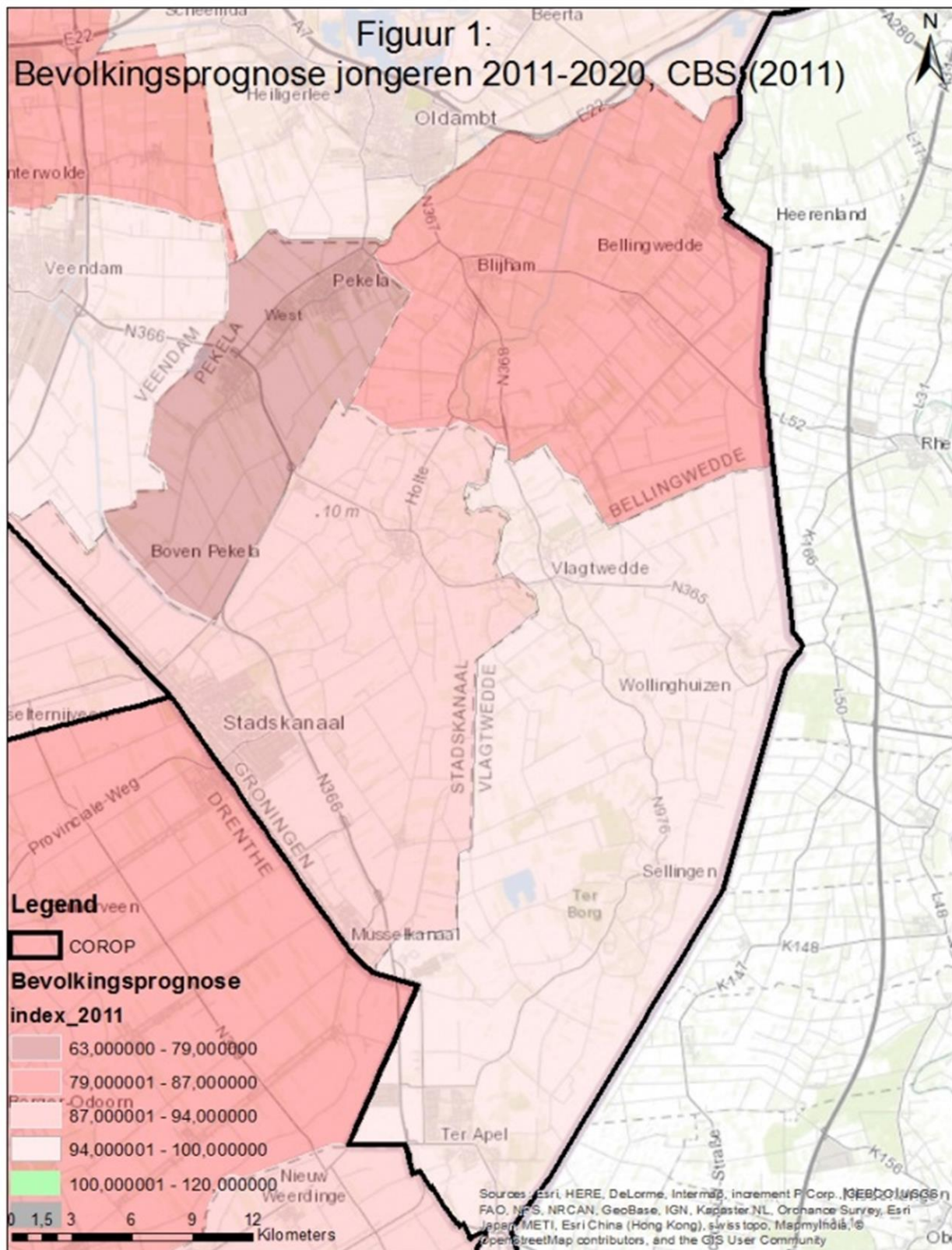
Omzet voorziening	Percentage (in %)			
	0-10	10-25	25-50	>50*
11. De omzet van mijn voorziening ligt in de zomermaanden (juni/juli/augustus) ... % boven het gemiddelde van de resterende maanden:				
12. Toeristen zorgen in de zomer voor een omzetstijging van ... %:				

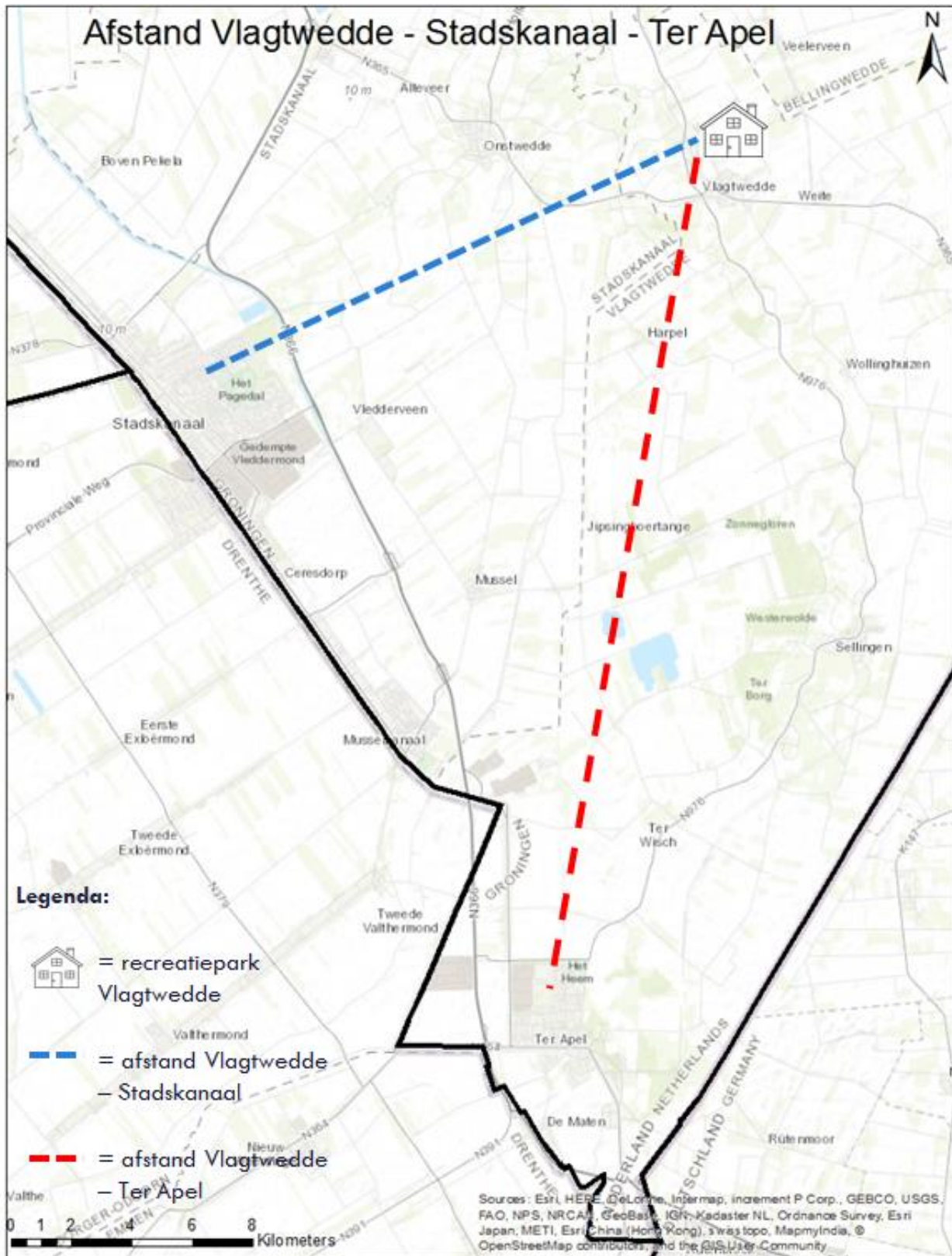
*Indien meer dan 50%, kunt u het geschatte percentage noteren.

Aandeel toeristen	Percentage (in %)				
	0-10	10-20	20-30	30-40	>40*
13. Van mijn klanten in de zomermaanden is naar schatting ... % toerist:					
14. Van het aantal toeristen die gebruik maken van mijn voorziening is naar schatting ...% een bezitter van een tweede woning in Vlagtwedde:					

*Indien meer dan 40%, kunt u het geschatte percentage noteren.

8.2 Vergroting GIS-kaarten

8.3 Statische analyse

8.3.1 Mann-Whitney & Wilcoxon

Mann-Whitney Test

	Ranks			
	Is de voorziening langer dan tien jaar aanwezig?	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.	Nee	13	14,00	182,00
	Ja	16	15,81	253,00
	Total	29		
De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.	Nee	13	12,85	167,00
	Ja	16	16,75	268,00
	Total	29		
Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.	Nee	12	12,04	144,50
	Ja	16	16,34	261,50
	Total	28		
Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.	Nee	13	13,58	176,50
	Ja	16	16,16	258,50
	Total	29		
Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Nee	13	13,23	172,00
	Ja	16	16,44	263,00
	Total	29		
Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Nee	13	14,92	194,00
	Ja	16	15,06	241,00
	Total	29		
Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Nee	13	13,62	177,00
	Ja	16	16,13	258,00
	Total	29		
Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.	Nee	13	16,19	210,50
	Ja	16	14,03	224,50
	Total	29		

Test Statistics^a

	Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.	De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.	Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.	Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.
Mann-Whitney U	91,000	76,000	66,500	85,500	81,000	103,000	86,000	88,500
Wilcoxon W	182,000	167,000	144,500	176,500	172,000	194,000	177,000	224,500
Z	-,623	-1,271	-1,443	-,855	-1,096	-,045	-,835	-,743
Asymp. Sig. (2-tailed)	,534	,204	,149	,392	,273	,964	,403	,457
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,589 ^b	,232 ^b	,174 ^b	,423 ^b	,329 ^b	,983 ^b	,449 ^b	,503 ^b

a. Grouping Variable: Is de voorziening langer dan tien jaar aanwezig?

b. Not corrected for ties.

8.3.2 Spearman

Correlations										
			Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.	Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolgingskrimp in Vlagtwedde.	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	De bevolgingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.
Spearman's rho	Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	1,000 . 33	,370* ,034 33	-,027 ,883 33	,048 ,794 32	,030 ,869 33	,297 ,094 33	,196 ,274 33	-,025 ,890 33
	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,370* ,034 33	1,000 . 33	-,074 ,682 33	-,039 ,830 32	,688** ,000 33	,442* ,010 33	-,066 ,715 33	,384* ,027 33
	Ik ben me ervan bewust dat Vlagtwedde een krimpregio is.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	-,027 ,883 33	-,074 ,682 33	1,000 . 33	,599** ,000 32	-,079 ,664 33	,059 ,742 33	,535** ,001 33	-,139 ,441 33
	Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolgingskrimp in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,048 ,794 32	-,039 ,830 32	,599** ,000 32	1,000 . 32	,146 ,427 32	,160 ,383 32	,756** ,000 32	,198 ,278 32
	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,030 ,869 33	,688** ,000 33	-,079 ,664 33	,146 ,427 32	1,000 . 33	,282 ,112 33	-,025 ,891 33	,458** ,007 33
	Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,297 ,094 33	,442* ,010 33	,059 ,742 33	,160 ,383 32	,282 ,112 33	1,000 . 33	,210 ,240 33	,190 ,290 33
	De bevolgingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	,196 ,274 33	-,066 ,715 33	,535** ,001 33	,756** ,000 32	-,025 ,891 33	,210 ,240 33	1,000 . 33	,083 ,646 33
	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient Sig. (2-tailed) N	-,025 ,890 33	,384* ,027 33	-,139 ,441 33	,198 ,278 32	,458** ,007 33	,190 ,290 33	,083 ,646 33	1,000 . 33

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

		Correlations			
Er is een significante rangcorrelatie, $r_s=0,756$, $p < 0,01$, tussen de voorzieningen die daadwerkelijk merken dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde en of deze bevolkingskrimp nadelig is voor hun voorziening. Het verband is sterk en positief. Tevens is het goed te verklaren. Eigenaren van voorzieningen die jarenlang minder klanten hebben door demografische krimp zullen dat ook merken in de omzet.				Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.	De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.
Spearman's rho	Ik merk daadwerkelijk dat er sprake is van bevolkingskrimp in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient	1,000		,756**
		Sig. (2-tailed)	.		,000
		N	32		32
	De bevolkingskrimp in Vlagtwedde is nadelig voor mijn voorziening.	Correlation Coefficient	,756**		1,000
		Sig. (2-tailed)	,000		.
		N	32		33

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

		Correlations			
Er is een significante rangcorrelatie, $r_s=0,370$, $p < 0,05$, tussen de voorzieningen die aangeven dat toerisme van invloed is op hun voorziening en die menen dat hun voorziening nog over tien jaar in Vlagtwedde aanwezig is. Het verband is zwak en positief. Toerisme kan dus enigszins een rol spelen in het behoud van een voorziening in Vlagtwedde.				Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.
Spearman's rho	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Correlation Coefficient	1,000		,370*
		Sig. (2-tailed)	.		,034
		N	33		33
	Ik ben van mening dat mijn voorziening over tien jaar nog in Vlagtwedde aanwezig is.	Correlation Coefficient	,370*		1,000
		Sig. (2-tailed)	,034		.
		N	33		33

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

		Correlations			
Er is een significante rangcorrelatie, $r_s=0,442$, $p < 0,05$, tussen de eigenaren van voorzieningen die merken dat Vlagtwedde een toeristische regio is en die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening. Het verband is redelijk en positief. Ook deze is te verklaren, wanneer iemand een café runt en in de zomermaanden veel extra gasten heeft, zal hij/zij iets merken van toerisme, terwijl dat tevens een invloed op de omzet van de voorziening heeft.				Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.
Spearman's rho	Ik merk dat Vlagtwedde een toeristische regio is.	Correlation Coefficient	1,000		,442*
		Sig. (2-tailed)	.		,010
		N	33		33
	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Correlation Coefficient	,442*		1,000
		Sig. (2-tailed)	,010		.
		N	33		33

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Correlations

Er is een significante rangcorrelatie, $rS=0,688$, $p < 0,01$, tussen de eigenaren van voorzieningen die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening en eigenaren van voorzieningen die aangeven dat deze toeristische activiteiten mede zorgen voor behoud van hun voorziening. Het verband is sterk en positief. De voorzieningen die in hogere mate aangeven dat toerisme van invloed is op hun voorziening zijn ook de voorzieningen die in bepaalde mate afhankelijk zijn van het toerisme.

Spearman's rho	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Correlation Coefficient	1,000	,688**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	33	33
	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient	,688**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	33	33

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Correlations

Er is een significante rangcorrelatie, $rS=0,384$, $p < 0,05$, tussen de eigenaren van voorzieningen die menen dat toerisme van invloed is op hun voorziening en eigenaren van voorzieningen die aangeven dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde. Het verband is zwak en positief. De respondenten die in grote mate merken dat toerisme van invloed is op hun voorziening merken ook in grotere mate dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.

Spearman's rho	Toerisme is van invloed op mijn voorziening.	Correlation Coefficient	1,000	,384*
		Sig. (2-tailed)	.	,027
		N	33	33
	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient	,384*	1,000
		Sig. (2-tailed)	,027	.
		N	33	33

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Correlations

Er is een significante rangcorrelatie, $rS=0,458$, $p < 0,01$, tussen de respondenten die menen dat toeristische activiteiten mede zorgen voor behoud van hun voorziening in Vlagtwedde en respondenten die aangeven dat hun voorziening baat heeft bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde. Het verband is redelijk en positief. Deze voorzieningen zijn ingesteld op toerisme van zowel mensen die slechts op vakantie gaan in een recreatiewoning of bezitters van recreatiewoningen.

Spearman's rho	Toeristische activiteiten zorgen mede voor behoud van mijn voorziening in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient	1,000	,458**
		Sig. (2-tailed)	.	,007
		N	33	33
	Mijn voorziening heeft baat bij bezitters van een tweede woning in Vlagtwedde.	Correlation Coefficient	,458**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,007	.
		N	33	33

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Correlations

Er is een significante rangcorrelatie, $r_s=0,768$, $p < 0,01$, tussen de mate waarin respondenten aangeven hoeveel procent de omzet van hun voorziening in de zomermaanden hoger ligt dan in de rest van het jaar en de mate waarin zijn menen dat toeristen voor een bepaalde omzetstijging zorgen. Het verband is sterk en positief. Hoe hoger de omzet in de zomermaanden hoger ligt dan in de resterende maanden, hoe hoger is de omzetstijging door toeristen. Dit is te verklaren doordat het met name toeristen zijn die zorgen voor de omzetstijging in de zomer. Het is dus niet zozeer de lokale bevolking die in de zomermaanden significant meer besteed.

	De omzet van mijn voorziening ligt in de zomermaanden ...% boven het gemiddelde van de resterende maanden.	Correlation Coefficient	1,000	Toeristen zorgen in de zomer voor een omzetstijging van ...%	,768**
Spearman's rho		Sig. (2-tailed)	.		,000
		N	30		28
	Toeristen zorgen in de zomer voor een omzetstijging van ...%	Correlation Coefficient	,768**		1,000
		Sig. (2-tailed)	,000		.
		N	28		28

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

8.4 Toelichting

Nadelige gevolgen bevolkingskrimp

1. Woningmarkt – Demografische krimp kan leiden tot minder vraag op de woningmarkt. Dit kan positief zijn voor de vragersmarkt door lagere prijzen en minder lange wachtrijen voor koopwoningen, wat zelfs kopers van buiten de regio kan aantrekken (Van Dam et al., 2006). Echter, voor de aanbieder die met een lagere prijs genoeg moet nemen is het minder positief. Tevens kan een dalende vraag leegstand met zich meebrengen (Van Dam, 2009).
2. Leefomgeving – Doordat de bevolking uit een wijk wegtrekt, kan de wijk zowel qua fysieke als sociale leefomgeving verpauperen. Op haar beurt kan dat er weer voor zorgen dat er nóg meer mensen wegtrekken uit de wijk. Dit leidt tot meer leegstand waardoor de wijk als minder aantrekkelijk wordt gezien (Van Dam et al., 2006).
3. Regionale economie – Aangezien Nederland vergrijsd zal er in de toekomst een relatief minder groot deel van de bevolking werkzaam zijn. Dit zal extra hard aankomen in Oost-Groningen. Door vergrijzing zullen hier meer zorgbehoevende mensen wonen, terwijl de jeugdigen vertrekken om in een regio als de Randstad te werken (Euwals et al., 2009). Tegelijkertijd zal een gebrek aan arbeidsvraag bevolkingskrimp in de hand kunnen werken (Van der Gaag et al., 1999).
4. Ruimtelijk bestuur – Aangezien krimpgebieden vaak economisch zwakkere regio's zijn kan men minder belasting innen en is men naar verhouding meer geld kwijt aan bijstand. Dit heeft gevolgen voor het budget van lokale besturen (Van Dam et al., 2006).
5. Leefbaarheid – Dit heeft betrekking op de sociale- en fysieke omgeving. Volgens Bijl (2009) kan demografische krimp ervoor zorgen dat de sociale samenhang wijzigt. Of een dorp leefbaar is of niet hangt af van persoonlijke wensen van een bewoner (Veenhoven, 2000). Het is dus lastig te stellen of leefbaarheid in krimpgebieden daadwerkelijk lager ligt dan in bijvoorbeeld de Randstad.
6. Voorzieningen – Thissen (2010) stelt dat mensen mobieler zijn dan vroeger en daardoor ook buiten het dorp terecht kunnen voor sociale contacten of voorzieningen. Mensen gaan bewust in een dorp wonen wegens de leefomgeving, voorzieningen hebben een kleinere invloed. Toch blijkt uit onderzoek van Van Dam et al. (2006) dat bevolkingskrimp leidt tot minder vraag naar voorzieningen als scholen, openbaar vervoer en uitgaansgelegenheden.